

Олесь Гончар: „больові точки” творчості

Твори О. Гончара належать до тієї високохудожньої та унікальної літератури, яка не знає забуття, а з плином часу набуває ще більшого значення, нової якості й нового змісту, викликає зацікавленість читачів нових поколінь своєю філософською заглибленістю, естетичними вимірами та авторською позицією.

У дні відзначення 85-річчя від дня народження письменника український читач укотре переконається, що в його творах віддзеркалилися найголовніші проблеми життя нашого народу не тільки в XX столітті. Письменник глибоко переймався станом розвитку нашої літератури, своїми творами намагався протистояти натискові в останні роки XX століття сил брутальності, цинізму, аморальності, дбав про духовне оздоровлення нації. Заклики О. Гончара берегти наші святині, зупинити процес моральної деградації суспільства лунали зі сторінок його художніх творів і публіцистичних статей, у виступах перед вдячними читачами.

Чи тріумфальним був шлях О. Гончара в літературу, який, за словами Ю. Яновського, „зразу став у ряди провідних письменників”, „не побувавши в молодих”, а згодом здобув світове визнання? На це запитання можна дати однозначну відповідь: тріумфальним він не був із самого початку літературної творчості, як нелегким було й життя письменника. Про це йдеться в працях М. Наєнка, А. Погрібного, В. Коваля, які досліджують творчість письменника.

Олесь Гончар належить до тієї когорти українських письменників, які і за життя, і після смерті піддаються шельмуванню за принципову громадянську позицію, глибинну любов до України, самобутній талант і невичерпні можливості художнього мислення. На цих „больових точках” творчості О. Гончара і акцентуємо увагу в нашій статті.

Ще в 1940 році після опублікування в журналі „Радянська література” оповідання „Пальма” О. Гончар потрапляє під пильне око тодішньої літературної критики. В оповіданні йшлося про знедолену та сплюндровану Україну, насильницьку колективізацію, голодомор 1932-1933 років і майбутні екологічні катастрофи. Це й викликало негативну реакцію. На початку січня 1941 року в газеті „Комуніст” з'явилася стаття В. Степняка під назвою „Літературний брак”, у якій виносився політичний вирок письменнику. „Читач з огидою відкине оповідання „Пальма”, – писав В. Степняк. – Відкине і з обуренням запитає: невже редакція „Радянської літератури” не розуміє, що подібна „творчість” не до лиця...” [12].

Досить складні випробування почалися для О. Гончара вже з виходом його трьох книг під загальною назвою „Прапороносці”. Пошанований сталінською премією, молодий автор усе ж не став заручником системи й залишився вірним своїм естетичним ідеалам до останніх днів життя. Тернисті шляхи творчості, як і кожна книга, поряд із визнанням щоразу залишали біль у душі й рубці на серці. Незадовго до смерті в одному з щоденникових записів О. Гончар писав: „Ось якийсь знавець пише про мене: „весь час перебував на вершині системи”. Так це декому уявляється. А хто ж був для тієї „системи” протягом багатьох десятиріч „білою вороною”? За чиїм життям постійно стежив, мабуть, цілий взвод донощиків-сексотів?.. Вічне підслуховування телефонних розмов, вічний піднадзорний – нічого собі „на вершині системи”... Ворогові не побажаєш такого комфорту... А що викоювала зі мною цензура, звичайно, за вказівкою зверху! Навіть нещасного „Кресафта” та „Двоє вночі” чверть віку не пускали до друку. Таке то було життя на вершині...” (запис 20 травня 1991 р.) [9].

Дійсно, недремне око цензури пильно стежило за кожним кроком письменника. Йому час від часу нагадували про німецький полон, у який він потрапив у 1942 році, проводили періодичні „перевірки на ідейну зрілість”, доскіпувалися, „кому служив” під час війни.

Варто згадати, що становлення О. Гончара як письменника відбувалося в дуже складний для української культури час. В Україну повернувся Л. Каганович – зловісна фігура, один із організаторів винищення української інтелігенції в 30-х роках. У 1946 році вийшла сумнозвісна постанова ЦК ВКП (б) „Про журнали „Звезда” і „Ленінград”, а також постанова ЦК КП (б) У „Про журнал „Вітчизна”. Перед цим гострій критиці були піддані праці українських науковців про історію нашої культури й літератури. Ще свіжа в пам'яті була розправа над Довженковою кіноповістю „Україна в огні”. Наближався „суд” над віршем В. Сосюри „Любіть Україну” та поемою М.Рильського „Слово про рідну матір...” і „Мандрівка в молодість”.

У вересні 1947 р. відбувся пленум Спілки письменників України за участю Л. Кагановича, на якому гостро критикувалися за „націоналістичні збочення” М. Рильський, А. Малишко, Ю. Яновський, П. Панч та ін. У цих умовах під нищівну критику потрапляє оповідання О. Гончара „Модри камінь”, надруковане в журналі „Україна” (№ 4-5, 1946 р.). Колишня газета „Комуніст”, у якій О. Гончар піддавався критиці

за оповідання „Пальма”, а тепер „Радянська Україна” в передовій статті назвала „Модри камень” „містичним, шкідливим твором”.

Дослідник творчості О. Гончара В. Коваль стверджує, що й на рукописах „Альп”, які він мав можливість прочитати, є багато перекреслень, резолюцій, побажань щось виправити... Напевне, письменник на них не дуже зважав, але після опублікування „Альп” у журналі „Вітчизна” (7-8 номери за 1946 р.) Ю. Яновського було звільнено з посади редактора. Мабуть, це було пов'язано ще й із його романом „Жива вода”, що теж піддавався в цей час нищівній критиці. Те ж сталося й з А. Малишком після опублікування в журналі „Дніпро”, редактором якого він був, повісті П. Панча „Запорожці”.

Злива критичних стріл посипалася на „Альпи” одразу після їхнього опублікування. Змушені аналізувати „Альпи” у світлі щойно прийнятих партійних постанов, критики шукали в романі „прорахунки” молодого автора, вказували, як досягти майстерності, висували абсурдні звинувачення. Один із таких „поцінувачів” Яків Ган писав, що О. Гончар, „поманивши читача цікавим епізодом, вказавши йому на інтересну людину, він поспішає далі й далі, іноді до кінця ще не розібравшись у баченому і відчутому, не вміючи відділити головне від другорядного, типове від випадкового”. І далі повчав: „І тому хочеться, щоб автор піднявся вище описуваних ним подій і людей і глянув навколо, розширив рамки своєї повісті і власний кругозір”. Не набагато професійнішими були й відгуки та рецензії Бориса Буркатова, Лазаря Санова, Берти Корсунської та ін.

Діставалося О. Гончару не тільки від київських критиків. Земляки-дніпропетровці теж учили його, як треба писати, вказували на „неправильне розв'язання у своїх оповіданнях тогочасних проблем”. На зборах літературного активу, що відбувся в Дніпропетровську в жовтні 1946 р., піддавалося гострій критиці оповідання О. Гончара „Співачка”, опубліковане в газеті „Зоря”. Авторіві вказано на захоплення ним зовнішніми ефектами, другорядними деталями, поверховим розкриттям сучасності тощо.

Звичайно, як і в кожного письменника, були в О. Гончара злети, були й обережні кроки, зумовлені тією епохою, у якій він творив. Адже тодішній творчий метод – соціалістичний реалізм – дозував працю письменника, вказував, як та про кого й скільки писати, нівелював творчу особистість автора. Творчість О. Гончара не вкладалась у це „прокрустове ложе”, а тому й конфліктував письменник із системою. Тут варто зупинитися на роздумах

О. Гончара над книгою свого життя: „Із чого складається моє життя? Всі роки, скільки пам'ятаю, я провів у тяжкій боротьбі, як казковий титан з нелюдською силою, захищав

фортецю, ім'я якій – Я, чистота моєї душі. І ця фортеця весь час була в облозі, оточена незліченною кількістю гидотних, мерзотних сил. Я захищався. Я боровся. Душа моя блискотіла, як золото на сонці. Вона була юна, чиста, прекрасна. Та скільки можна витримувати ці тортури? Адже є межа і моїм силам, адже маю я право коли-небудь відпочити, пустивши собі кулю в серце? Не звинувачуйте ж тоді мене ті, хто дивився на мою боротьбу з цікавістю, але ні в чому не хотіли мені допомогти. Я завжди був сам. Де мої зброєносці?

... Я релігійний. Я вірю в Бога. Але тільки диявол, нечистий дух міг так демонічно спотворити, зіпсувати коротке людське життя, наповнити його стражданнями, яких би вистачило для сотень поколінь роду людського” (запис 28 липня 1946р.) [13].

Та, мабуть, найбільш болісним для О. Гончара був період, коли вже в zenіті пошани на нього посипалися доноси в Москву, не забували й свої доморощені „поцінувачі”. Звернемося знову до його щоденника: „Був на розмові у Ш-та, зробив заяву про відставку з посади голови Спілки. Розмова важка. Як з бетоном. Але висловив усе, що накипіло. І за всіх – і за старих, і за молодих.

Тепер ждати – з якого боку буде мстивий і злобний удар. Заходив Бажан. У нього теж ночі-кошмари, і настроїв – не кращий. І все ж віриться в просвітлінь (запис 29.01.1966.) [13].

А почалося все з листа О. Гончара першому секретареві ЦК КП України П. Шелесту, у якому письменник захищав І. Дзюбу й висловлені ним думки в статті „Інтернаціоналізм чи русифікація” з приводу проявів великодержавництва, ігнорування в державних установах та вищих навчальних закладах української мови, видань і тиражів українських книг та ін. Письменник відмовився брати участь у роботі так званої „ідеологічної комісії”, яка мала винести вердикт І. Дзюбі.

А вже 18 березня 1966 р. О. Гончар запише в щоденнику: „Розправа не забарилась прийти. Вона вже вчинена. Від сьогодні я вже не член ЦК. Виступами проти репресій накликав репресії на себе. Що ж. У наших умовах, здається, інакше й бути не могло. Ці люди знають лише один спосіб розмови з тими, хто має на якісь речі свій погляд, свою думку і хоче відстоювати її. Звичайно, це змінить докорінне моє громадське становище. Може, це навіть не вся помста, не вся ще лють вилилась. Але ж іншого виходу в мене не було. Хай уже так, аніж жити з розтоптаним сумлінням. Хочу дивитись чистими очима в вічі дітям своїм і друзям.

А може, таки й справді нема лиха без добра? Може, це якраз і наблизить мене до того, що є найдорожчим, до становища

вільного художника? Бо тільки ж в такому становищі й можеш – почувати себе людиною” [10].

Нова хвиля моральних репресій проти О. Гончара почалась із публікації у першому номері журналу „Вітчизна” за 1968 рік роману „Собор”. Цей твір – тривожна пересторога проти байдужості й політичної сліпоти та демагогії, кар'єризму й духовної порожнечі, що вели до руйнування особистості. Письменник застерігав суспільство від застійних явищ, які вже наближалися, піднімав завісу над проблемами, що зумовлювали безчестя, кидали тінь на громадянську позицію патріотів, породжували висуванців типу одного з героїв роману Володьки Лободи, який заради кар'єри міг знищити природні багатства, культурні й духовні цінності, зректися рідного батька. Реакція на роман не була однозначною. У перших відгуках читачів і рецензіях багатьох літературознавців (С. Шаховський, Л. Новиченко, М. Малиновська, О. Лупій, В. Іванисенко та ін.) висловлювалася вдячність автору за чесний і правдивий твір, високо оцінювалася громадянська позиція письменника. У листі до О. Гончара з нагоди виходу „Собору” Григорій Тютюнник писав: „Це написано геніально, Олесью Терентійовичу, а тому й страшно, жахливо...” [10].

Однак із квітня 1968 року розпочалася критика і роману, й автора „на рознос”. Вона почалася з виступу на пленумі ЦК КПУ першого секретаря Дніпропетровського обкому партії Олексія Ватченка, який інтерпретував художній твір як власну біографію і пізнав себе в образі одного з героїв роману – Володьки Лободи. Які тільки звинувачення не сипалися на голову письменника! Роман називали пасквільним, наклепницьким, шкідливим, ідейно-порочним, спрямованим проти людей праці і т.д. Звинувачення лунали звідусіль. Часто й від тих, хто роман не читав. Найбільшої брутальності набула ця кампанія на Дніпропетровщині, де народився О. Гончар. Усі, хто виступав на захист „Собору”, як правило, зазнавали певних утисків, їх звільняли з роботи, виключали з партії та комсомолу, позбавляли можливості друкуватися.

Найголосніше в цьому хорі критиків прозвучали голоси тодішнього директора Інституту літератури М.З. Шамоти та, мабуть, тепер відомих авторів статті в „Радянській Україні” під назвою „Перед лицем дійсності”, що заховалися за псевдонімами М. Юрчук і Ф. Лебеденко. Академік М.З. Шамота в статті „Реалізм і почуття історії” (газ. „Радянська Україна”, 16 травня 1968 р.) доводив, що роман „Собор” не найкращий із творів О. Гончара і є творчою невдачею письменника.

Псевдоавтори згаданої статті звинувачували письменника в тому, що він „відступив від правди життя, затьмарив своє мистецьке полотно надто похмурими тонами, переповнив його другорядними, наносними, нетиповими деталями, які значною мірою спотворили соціальну картину дійсності, викривили ідейне спрямування роману, знизили його художню цінність. Тому, на нашу думку, не можна вважати роман „Собор” кроком уперед у творчості О. Гончара” [7].

На жаль, тих, хто бажає применшити роль творів О. Гончара в українській літературі ХХ століття, а то й принизити особу письменника не зменшилось і після його смерті. Досі немає стабільності щодо вивчення творів письменника в шкільних програмах (до речі, не тільки О. Гончара), окремі представники молодшої генерації письменників не проти ревізувати його творчість, або, за їхнім висловом, „скинути автора з п'єдесталу”.

Дивно, що нині „воздають хулу” книгам О. Гончара ті, хто на його творчій спадщині одержував наукові ступені, виховував високі патріотичні почуття й любов до прекрасного в школах і ВНЗ, говорив слова вдячності авторові на його ювілеях. Крім доморощених „хулителів”, подавали голоси з-за кордону Іван Кошелівець та Юрій Шевельов. Перший звинувачував О. Гончара в тому, що всі його твори прославляють „советчину”, а другий – що в письменника немає власного стилю. До речі, колишньому професору Харківського університету. Ю. Шереху-

Шевельову з подачі його колишнього студента О. Гончара було присвоєно звання дійсного члена Академії наук України.

Спостерігаючи за цією вакханалією, уже тяжко хворий О. Гончар в одному із щоденникових записів зазначав: „Були друзі в літературі – тепер їх уже немає. Зате який холодний світ нині оточує тебе!” [10].

Та письменник мужньо витримував усі нападки. Як зазначав Б. Олійник, „він вистояв, виконавши священний обов'язок справжнього письменника: обігнати добу, в числі перших нанести на суспільній карті найгарячіші точки проблем...” Про це засвідчує і його книга „Чим живемо”, у якій читач знайде багато відповідей на проблеми нашого сьогодення, простежить невтомну роботу О. Гончара на шляхах до українського Відродження, його участь у боротьбі за українську суверенну державу. З боєм у серці письменник говорить про „національне самоїдство, внутрішній розбрат національних сил, ворожнечу. Божою карою називає „безнастанні змагання за життєві марноти, нескінченні чвари та конфронтації, у вирі яких опинялися й гинули найталановитіші творчі люди”.

„Візьмемо ж із того для себе хоч запізнiлий урок, – писав О. Гончар. – Не даймо себе пересварити, взяти обманом, спокусити ефемерностями; не даймо розгулятися груповим пристрастям, непомiрне розбухлим егоїстичним амбiтностями – адже не цього від нас жде наша перестраждання Україна! З каміння, розбрату не збудувати світлицю. Тільки з єдності, з національної згуртованості, з нашої солідарності може прорости і набратися сили наше таке нелегке, таке складне й суперечливе українське відродження.

Тож порадуємо Україну нашою збратаною працею, друзі! Порадуймо вірною, нелукавою єдністю, що сьогодні для нас має стати понад усе” [4,380].

Гончарове слово й сьогодні з нами, його твори, як і в попередні десятиліття, несуть людям світло й віру в кращу долю, плавають у душах людських чисту красу і добропорядність, допомагають українцям усвідомлювати, як говорив І. Огієнко, себе українцями.

Розглянуті нами деякі аспекти творчості О. Гончара не претендують на вичерпність.

Дослідження „больових точок” у творчій біографії письменника автор статті продовжить у наступних наукових студіях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Олесь Гончар. Твори: У 5 т. – К., 1966. – Т.1. – С. 3-29.
2. Олесь Гончар. Собор. – К.: Рад. письменник, 1968. – 319 с.
3. Коваль Віталій. "Собор" і навколо собору. – К.: Молодь, 1989. – 272 с.
4. Олесь Гончар. Чим живемо: На шляхах до українського Відродження. – К.: Рад. письменник, 1991. – 382 с.
5. Наєнко М.К. Краса вірності. У творчому світі Олеся Гончара. – К.: Дніпро, 1981. – 216 с.
6. Погрібний А.Г. Не зовсім за підручником. – К.: Рада, 2000. – 143 с.
7. Шамота М.З. Реалізм і почуття історії // Радянська Україна. – 1968. – 16 травня.
8. Юрчук М., Лебеденко Ф. Перед лицем історії // Радянська Україна. – 1968. – 26 квітня.
9. Сидоренко О. Шелестіть чоботи, шелестіть // Літературна Україна. – 1998. – 2 квітня.
10. Гончар Ю. Із спадщини письменника // Літературна Україна. – 1998. – 2 квітня.
11. Коваль В. Ще не розгаданий Гончар // Літературна Україна. – 1998. – 16 квітня.

12. Коваль В. Хата. З моїх прощальних етюдів Олесеві Гончару // Літературна Україна. – 2000. – 11 травня.
13. Гончар Олесь. Із фронтових записників // Літературна Україна. – 2000. – 11 травня.
14. Лубківський Р. Благословення від Гончара. Сторінки споминів // Літературна Україна. – 2003. – 3 квітня.